
PREOBLIKOVANJE SLOVENSKE NARODNE IDENTITETE V DISKURZU SLOVENSКИH MEDIJSКИH BESEDIL V PRVIH LETIH PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Članek predstavlja prikazovanje in dojemanje pojma slovenski narod, njegove vloge v družbi, njegovega značaja in s tem značaja slovenske narodne identitete v prvih petih letih po drugi svetovni vojni v dnevnem časopisju, pri čemer primerjalno posega tudi v besedila predvojnih časopisov. Precej pozornosti namenja korpusnemu pristopu in analizi diskurzivnih elementov, pomembnih pri oblikovanju narodne identitete. Ugotavljamo, da je narodna identiteta diskurzivni konstrukt, na katerega močno vplivajo zgodovinske in politične okoliščine. Najznačilnejša diskurzivna praksa v raziskovanem obdobju je prelom s preteklostjo in preoblikovanje slovenskega narodnega značaja iz pasivnega in podredljivega v aktivnega in neodvisnega, kar izhaja predvsem iz dogodkov med NOB in prekrivanjem nacionalne in razredne identitete. Preoblikovanje se izkazuje predvsem v treh metaforičnih konceptih, ki predpostavljajo narod kot homogeno celoto: narod kot organizem, iz katerega se izločajo bolni deli, narod kot človek, ki dozoreva in spreminja svoj značaj, ter narod oz. domovina kot stavba, ki se gradi na novo.

Ključne besede: medijski in politični diskurz, slovenska narodna identiteta, druga svetovna vojna

Uvod

Avtorji različnih strok so se že ukvarjali z iskanjem in s predstavljanjem slovenske narodne identitete, kolektivne predstave, ki temelji na zavesti o obstoju narodne skupnosti in se gradi ter prenaša skozi čas. Mi smo se v teme lotili z raziskovanjem jezika – to namreč vedno pomeni tudi raziskovanje družbenih razmerij (Stabej 1998: 19). Glavni namen članka je predstaviti analizo diskurzivnih praks pri gradnji narodne identitete in izsledke analize o prikazovanju značaja slovenske narodne identitete takoj po drugi svetovni vojni. Za pomembnejše cilje naloge smo določili

tudi prikazati korpusni pristop k analizi diskurzivnih praks in konceptualnih metafor pri predstavljanju naroda, prikazati prekrivanje nacionalne in razredne identitete ter s pogledom v predvojno obdobje dokazati, da so identitete – vsaj kot se kažejo v diskurzu – spremenljive kategorije.

1 Narodna identiteta in diskurz

Narodna oz. nacionalna identiteta je vsaj v polpreteklem obdobju veljala za najmočnejšo mobilizacijsko silo, saj vključuje vse razrede in vse sloje določene skupnosti (Smith 1991b: 16). Pripadnike, ki se med sabo večinoma ne poznajo, povezujejo različni elementi, koncepti in percepcijske sheme, ki gradijo predstavo o tem, kaj oz. kdo so *oni* in kdo ter kakšni so *drugi*; pri tem pa stremijo k čim večji homogenizaciji navznoter (s poudarjanjem nacionalne enotnosti, uniformiranosti in solidarnosti) in razlikovanjem navzven (Šabec 2006: 148; Wodak 2005: 2).

Posamezni elementi narodne identitete in njeni atributi, ki vplivajo na narodno zavest in samopodobo, se oblikujejo skozi čas: pojmovanje naroda ni nikoli zaključen proces, identifikacija posameznikov z narodom ter njihova spoznavna, emocionalna in moralna navezava z njim (Musek 1997: 182), kar poteka s socializacijo, se vedno znova definira. Narodno identiteto zato lahko označimo kot abstraktno, narod pa kot *namišljeno* (B. Anderson) ali *simbolično skupnost* (S. Hall; oba v Wodak 2005: 21–22), čeprav išče svoje elemente v konkretni realnosti. Procesi izgradnje in definiranja identitete, njeno poustvarjanje in prilagajanje, pa se dogajajo diskurzivno (Wodak 2005: 8). Pri kritični analizi diskurza ne obravnavamo le kot predstavitev družbenih praks (pri čemer razlikujemo med družbeno prakso in njeno predstavitvijo, kjer zagotovo pride do rekontekstualizacije – družbeno skonstruiranega vedenja o neki družbeni praksi), ampak tudi kot delovanje; diskurz namreč ne le pove, kaj se dogaja, ampak hkrati dogajanje ocenjuje, mu pripisuje namene, ga opravičuje, poudarja določene elemente in briše druge, posplošuje, subjektivizira, pretvarja ... (Foucault v Van Leeuwen 2008: 6). V mnogih besedilih ti aspekti postanejo pomembnejši kot samo predstavljanje družbene prakse, tudi pri predstavljanju naroda, trdi Wodak (2005: 24), ki dodaja, da se abstraktna in namišljena identiteta oblikuje in izraža z diskurzivnimi praksami t. i. dominantnih družbenih akterjev, predvsem politike, vodilnih institucij in medijev, ki jim je posameznik izpostavljen.

1.1 Glavni diskurzivni elementi pri gradnji narodne identitete

1.1.1 Vsebina

Vsebina pokriva pet glavnih tematskih področij, ki jih lahko povzamemo tudi s konstitutivnimi elementi nacije (Wodak 2005: 30), v našem primeru slovenske:

1. diskurzivna konstrukcija slovenskega človeka v povezavi z biografskim razvojem, pomembna za emocionalni odnos do Slovenije, nacionalno mentaliteto in vedenje;

2. zgodovinski spomin, ki mistificira zgodovinsko zavest z vzdrževanjem skupnih mitov, skupnega porekla in poveličevanjem narodovih junakov in dobrih ter slabih časov;
3. diskurzivna konstrukcija skupne kulture, ki vključuje tako jezik, religijo, umetnost (glasbo, literaturo, gledališče, arhitekturo, slikarstvo ...), znanost in tehnologijo kot tudi t. i. vsakdanjo kulturo (šport, prehrano, navade, oblačenje ...);
4. diskurzivni konstrukt skupne politične sedanjosti in prihodnosti, ki se povezuje z državljanstvom, političnimi vrednotami, uspehi in krizami;
5. diskurzivni konstrukt nacionalnega telesa v povezavi s t. i. naravnim in zgodovinskim prostorom oz. domovino, kjer so živeli in ustvarjali »naši« predniki; ozemlje, ki pridobi čustveno vrednost.

1.1.2 Diskurzivna sredstva in oblike realizacije v besedilu

Diskurzivnih sredstev za oblikovanje teh vsebin in strategij je tako na leksikalni kot na retorični in skladenjski ravni precej. Medsebojno se povezujejo in dopolnjujejo, zato jih težko analiziramo ločeno od sobesedila.

Najbolj eksplicitna oblika realizacije diskurzivnih strategij je leksika. Že z rabo izrazov¹ namreč lahko vplivamo na konstruiranje enosti, enotnosti, kontinuitete, izvora, avtonomije, podrejenosti ... Wodak (2005: 35) leksikalne enote v povezavi z narodno identiteto razdeli na tri skupine, in sicer tiste, ki imajo:

- osebno konotacijo oz. referenco (antroponimi, izrazi rodu, osebni zaimki: *mi – oni* ...); pomembno je predstavljanje članov nacionalnega kolektiva in ustvarjanje antropomorfiziranih kolektivnih akterjev;
- prostorsko konotacijo (toponimi, krajevni prislovi, prepozicijske fraze, npr. *z nami, z njimi, pri nas, pri njih*); pomembno vlogo imajo pri poimenovanju narodnega prostora;
- časovno konotacijo oz. referenco (časovni predlogi, vezniki, prislovi, samostalniki), ki imajo pomembno vlogo pri predstavljanju skupne zgodovine in prihodnosti naroda.

Tudi z različnimi skladenjskimi in retoričnimi sredstvi se lahko izraža težnja kolektivnega in namišljenega družbenega akterja po čim močnejši identifikaciji, asimilaciji in homogenizaciji določene imaginarne skupine ljudi. Wodak (2005: 43) izpostavlja:

- deagentalizacijo, ki omogoča prikrivanje vršilca in postavlja v ospredje dejanje ali predmet dejanja (raba trpnika, pridevnika, nominalizacija ...):

¹ Vsi ti izrazi so nam služili kot iskalne leme pri korpusnem pristopu k analizi diskurza.

V tem boju za obstanek *so se* iz naroda *izločili* vsi gnili, hlapčevski ostanki preteklosti /.../, ta gnojni tvor, ki je izčrpaval ljudsko moč /.../, *je bil* v osvobodilnem boju *izrezan* iz narodnega telesa. (*Osvobodilna fronta in narodna oblast, Ljudska pravica*, 15. 7. 1945.)

- personifikacijo, ki pripiše človeško obliko abstraktni, kolektivni entiteti, s čimer jo poenostavi in predstavi kot celovito, statično in vseskozi identično in omogoči močno identifikacijo s »počlovečenim« narodom:

Mnogo večji narodi *bi bili lahko ponosni*, če bi bili opravili samo delček tega, kar *je bil storil slovenski narod* od aprila 1941 do maja 1945. (*Po slavnih zmagah delo za obnovo, Slovenski poročevalec*, 22. 7. 1945.)

- metonimijo, ki predvsem posplošuje in prikriva vršilce, s tem da zamenja semantično ožji izraz s semantično širšim ali obratno (najpogosteje se posplošuje oblast na celoten narod):

Slovensko ljudstvo je odločno obračunalo s samozvanci in računarji ... *Naš narod* sodi trdo in neizprosno! (*Kazen!, Ljudska pravica*, 23. 6. 1945.)

- rabo osebnega zaimka *mi*, ki različne ljudi, sloje, razrede, interese ... poveže v eno, t. i. *mi-skupino*, ki je pogosto metonimično rabljena; t. i. historični *mi* pri pojmovanju naroda ne vključijo le govornika in poslušalcev, vključijo vse žive in mrtve pripadnike naroda, tudi tiste, ki se sploh ne zavedajo (oz. se niso zavedali), da pripadajo skupini, s čimer se ustvari zelo velika imaginarna skupina:

Toda *mi* smo zdrav narod. *Mi* verujemo v pravico, *mi* verujemo v vest poštenega človeštva. (*Ne pozabite nas; maščujte nas!*, *Ljudska pravica*, 16. 6. 1945.)

1.1.3 Konceptualna metafora

Abstraktne koncepte, kar predpostavljamo tudi za narod, si približamo s prenosom na konkretnije in izkušnjsko poznane pojme. Michael Reddy (Lakoff 1998: 272) naj bi prvi pokazal, da je metafora poglavitni in nepogrešljivi del našega običajnega, konvencionalnega načina konceptualiziranja sveta. »Pretežno gre za tipične modele, ki imajo globoke korenine v naši kulturi« (Kržišnik 2004: 65). Za mnoge avtorje (Carver 2008; Wodak 1989, 2005; Charteris-Black 2005 ...) je metafora zaradi svoje sposobnosti enostavnega prikazovanja abstraktnih konceptov (predstav o družbeni ureditvi, razredu, narodu ...) idealna figura političnega diskurza, ki večinoma izhaja iz tega, da je določena družbena, politična oz. ideološka ureditev naravni red.

Raziskava konceptualne metafore naj bi potekala po treh korakih (Charteris-Black 2005: 26): identifikacija metaforičnih izrazov, razvrstitev dobljenih izrazov glede na temo oz. polje, iz katerega izhajajo, in pomenska analiza pridobljenih rezultatov. V naši raziskavi smo lahko konceptualiziranje naroda razvrstili v štiri večje sklope:

- *narod oz. domovina*² = *organizem*: teorija izhaja iz romantičnega pojmovanja naroda oz. organske teorije naroda (Musek 1997: 177), ki kolektivu pripisuje lasten duh in osebnost. Koncept vključuje naravnost in predpostavlja, da je narod celota, vsaka skupina pa ima svoje mesto in svojo vlogo z namenom skladnega delovanja:

Srečna bodočnost našega naroda zahteva, da naredimo obračun, da uničimo in izrežemo iz našega narodnega telesa vse, kar je gnilega in zločinskega. (*Sodba in obračun, Ljudska pravica*, 21. 6. 1945.)

Kakor od začetka našega prvega naseljevanja, tako se je tudi to izseljevanje izprevrгло v pravo narodno bolezen. (*Vprašanje sezonskega izseljenstva, Slovenec*, 3. 1. 1939.)

- *Narod oz. domovina* = *človek*: gre za natančnejšo določitev organizma, vezano na personifikacijo naroda, ki postane človek s karakternimi, psihofizičnimi, razvojnimi, kognitivnimi, poklicnimi in družbenimi značilnostmi, njegovo življenje pa teče po scenariju človeškega življenja. Pri tem konceptu je zelo pogosta metaforična preslikava naroda na družino, kar predvsem implicira vzajemnost; pripadnike pri tem prenosu poleg drugih elementov povezuje tudi skupna kri, pogost je motiv domovine kot matere (ki od svojih otrok pričakuje ljubezen, žrtev, spoštovanje ...) in očeta naroda (ki narod vodi, uči ...).

Kolikokrat in s kakšnim žolčem so se vsi naši veliki duhovi upirali *hlapčevskemu duhu*, ki je hromel boj našega naroda za obstanek. Prav zaradi tega *hlapčevstva smo Slovenci* ob vseh velikih prelomnicah *odpovedali*. V časih, ko bi bilo treba imeti dovolj poguma za dejanja, *smo sklonili glave*. (*Prerojeni narod, Ljudska pravica*, 15. 7. 1945.)

- *Bivanje naroda oz. domovine* = *pot*: tako kot scenarij življenja tudi ta prenos vključuje skupno, neprekinjeno in dolgo potovanje oz. zgodovino, ki pelje v prihodnost. Lahko vključuje križišča, razcepe, težke, lahke odseke ...:

Prvikrat v zgodovini je imel slovenski narod dovolj poguma, da se je odločil *za tisto pot, ki je bila sicer težka in trnjeva, ki pa je edina peljala k rešitvi*, ki je bila edina častna za dediče Prešernovih, Levstikovih in Cankarjevih misli. (*Prerojeni narod, Ljudska pravica*, 15. 7. 1945.)

- *Narod oz. domovina* = *fizična stvar, objekt*: izstopa motiv zgradbe, pogosti so tudi zemlja, sila, ladja. Predpostavlja, da se lahko gradi, obnavlja, ruši, prestavlja, deli, zasede, da se vanj lahko vdre ali iz njega izstopi, predstavlja silo, je lastnina ... Tudi ta koncept predpostavlja celovitost:

² Pojma *domovina* in *narod* zaradi praktičnosti raziskovanja predstavljamo skupaj, saj se pomena pogosto pokrivata; domovina se pogosto pojavlja kot metonimični izraz za narod, pojma pogosto nastopata tudi znotraj istih tematskih polj (npr. domovina je mati, narod so otroci; domovina je fizični objekt, narod pa sila, ki ga prestavlja, narod je gradbenik, domovina zgradba ...).

Izgradnja nove Jugoslavije je danes v polnem razmahu /.../ Hkrati z obnovo naše izmučene -- in porušene domovine se gradi ljudska in narodna oblast ...» (Govor na svečani seji SNOS – Kidrič, Slovenski poročevalec, 7. 5. 1945.)

Značilnosti metaforike lahko povzamemo s trditvijo Lakoffa (1987: 65), da je pri uporabi metafore v političnem govoru (dodali bi, da še posebej v govoru o kolektivni identiteti) glavna kategorija članstvo. Pri večini naštetih metafor gre namreč za to, da oblikuje (vsaj) dve kategoriji ljudi, narodov, držav: tiste, ki spadajo k nam, in tiste, ki spadajo k drugim.

2 Analiza diskurza

2.1 Izbor obdobja, gradiva in načina analize

Zaradi zgodovinskih okoliščin se nam je zdela izbira obdobja primerna: nacionalna čustva so po koncu štiriletna okupacije močna, vzpostavlja se nova oblast na drugačnih političnih in ideoloških temeljih. Domnevamo, da je zaradi tega tudi v pogledu na narodno identiteto prišlo do korenitejših sprememb. Da bi jih lažje prikazali (kot tudi stalnice), z analizo primerjalno posegamo k posameznim elementom slovenske narodne identitete tik pred drugo svetovno vojno.

Naš namen je bil raziskava medijskih besedil, časopisov, ki so zajemali širok krog različno profiliranih bralcev in so vsebovali avtentična neumetnostna besedila, ki so prikazovala družbeno stanje in hkrati vplivala na družbeno dojemanje bralcev. Iz predvojnega obdobja smo izbrali najbolj brani časopis, katoliško usmerjeni *Slovenec*, in dva ideološko nasprotna časopisa, liberalna *Jutro* in *Slovenski narod*; v povojnem obdobju pa smo izbrali edina dnevnika, *Slovenski poročevalec* in *Ljudsko pravico*.³ V veliki meri ti časopisi rekontekstualizirajo mnenje političnih in mnenjskih elit.

Lotili smo se korpusne analize, saj smo želeli zajeti čim širše stanje in hkrati izluščiti bistvene diskurzivne (semantične) elemente od obrobnihi. S pretipkavanjem izbranih besedil smo ustvarili specializirani korpus, ki smo se ga metodološko lotili na dva načina: kvantitativno (štetje posameznih izrazov, s čimer smo želeli prikazati značilno izrazoslovje in dati večjo objektivnost kvalitativnemu načinu analize) in kvalitativno, s čimer smo želeli zadostiti osnovnemu kriteriju kritične analize diskurza, to je interpretaciji jezikovnih sredstev, ki je brez pregleda vsakega posameznega izraza v kontekstu lahko zelo poenostavljena in posplošena. V to analizo smo vključili tudi konceptualno metaforo.

Glavne segmente analize smo po štetju izrazov glede na konstitutivne elemente nacije in glavne elemente družbene prakse razdelili na štiri poglavja: narod kot družbeni akter, narod in družbeno dejanje, narod in čas ter narod in prostor.

³ Predvojni korpus (od l. 1938–1941) sestavlja 37.822 besed, povojni (od junija l. 1945–1950) pa 40.771.

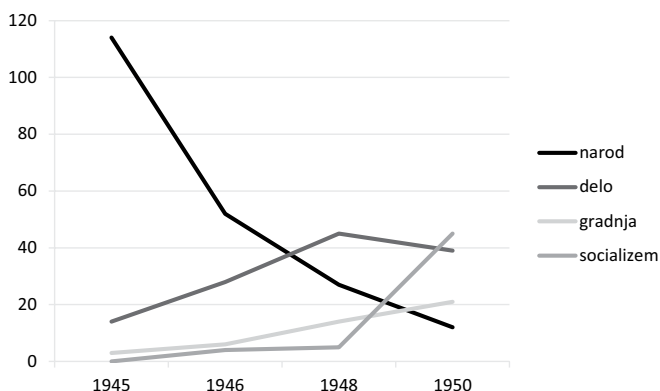
2.2 Najpogostejši izrazi

Seznam najpogostejših polnopomenskih izrazov posameznega obdobja nam predstavi okvir družbene realnosti, osvetli zgodovinske in sistemske značilnosti, izpostavi glavne teme, vrednostni topos časa in avtorjev besedil. Pri raziskavi nam je seznam zelo koristil tudi za določanje lemm konkordančnih nizov pri nadaljnjih iskanjih, saj smo s seznama lahko razbrali poimenovanja za slovenski narod, njegov prostor, izraze za čas ...

Poleg zaimka *naš* sta glede na izbor tekstov pričakovano najpogostejša izraza *slovensko*⁴ in *narod*, pogost je tudi etnonim *Slovenci*. V predvojnem obdobju imamo tematsko bolj razpršeno izrazoslovje, v povojnem pa ga lahko razvrstimo na tri tematska polja: narod in država (*slovenski, narod, ljudstvo, domovina, Slovenija, Slovenci, Jugoslavija*), druga svetovna vojna (*borba, fronta, svoboda, boj*) ter nova oblast in njena ideologija (*ljudstvo, ljudski, nov, delo, politični, oblast, množice, demokracija, plan, boj*).

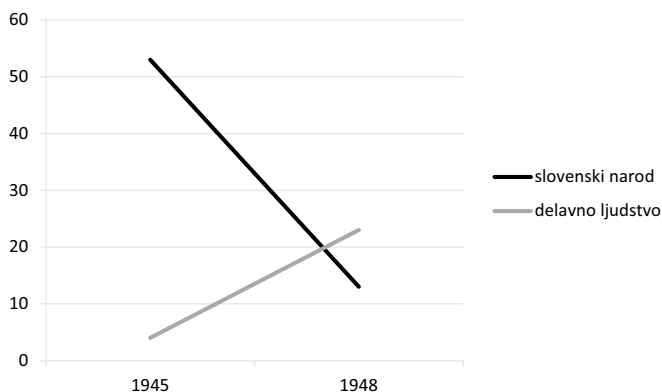
Čeprav smo raziskovali le petletno povojno obdobje, so razlike tudi med posameznimi leti precejšnje. Poleg velike vznesenosti (npr. *sveta zemlja, sveta kri, najveličastnejša, najbolj poštena zmaga v vsej zgodovini* ...) so takoj po vojni razumljivo najobičajnejše narodne in vojaške teme, ki se z vsakim letom opazno umikajo novim, politično-ideološkim (**graf 1**). Če se leta 1945 *narodna čast* veže predvsem na (ne)sodelovanje v NOB, se leta 1948 na delo, obnavljanje države in (ne)izpolnjevanje petletnega gospodarskega plana. Vojaško izrazoslovje se prenese na gospodarske teme:

Prav tako žilava je bila bitka tudi v tkalnicah ...« (Zmagovita bitka za izpolnitev plana, *Ljudska pravica*, 8. 1. 1950.)

Graf 1: Pogostost izrazov *narod, delo, gradnja* in *socializem* v prvih petih letih po vojni

⁴ Pri vseh štetjih smo upoštevali izraze v vseh oblikah spola, sklona in števila.

Graf 2: Pogostost rabe besednih zvez *slovenski narod* in *delavno ljudstvo* leta 1945 in 1948

Zanimiva je tudi primerjava izrazov *slovenski narod* in *delavno ljudstvo* (graf 2), iz katere lahko sklepamo, da razredna identiteta postaja pomembnejša tema kot narodnostna, kar sicer lahko razberemo tudi iz konceptualne metafore, ki ljudstvo kot razredno kategorijo označuje za zdravi in vitalni del narodnega organizma, ter iz seznama naslednjih desetih najpogostejših izrazov, ki so izključno vezani na ideologijo oz. politični sistem: *boj* (povezan z vojno, graditvijo nove oblasti in industrije), *žene, mladina* (kot novi družbeno-politični organizaciji), *graditi* (predvsem v povezavi z novo oblastjo in industrijo), *plan* (petletni gospodarski), *socializem*, *star* (večinoma vključuje negativno konotacijo v povezavi s prejšnjim sistemom in vrednotami), *sovražnik*, *preteklost*, *zgodovina* (v podobni konotaciji kot *star*).

2.3 Narod kot družbeni akter

Akter je pogosto nosilec določene družbene prakse, ni pa nujno, da je točno identificiran in konkretno predstavljen. Lahko je abstrakten, v procesu ubesedenja se lahko posploši, individualizira ali združuje oz. prekriva s kom/čim drugim, pripišejo se mu različne družbene vloge, vrednosti in lastnosti, lahko pa je tudi izpuščen (Van Leeuwen 2005: 36–39). V naši raziskavi smo se najprej lotili iskanja izrazov, ki so poimenovali slovenski narod, potem lastnosti, ki so bile mu pripisane, in kategorije, v katere je bil uvrščen, na koncu pa še poimenovanja podpornikov in nasprotnikov, kar nam je najbolj nazorno pokazalo, katere vrednote narod podpira in katerih ne.

Pojem *slovenski narod* se v korpusu najpogosteje poimenuje prav s tem izrazom, še posebej izrazito takoj po vojni. Pogosto se pojavlja tudi *slovensko ljudstvo*, ki v mnogih primerih sicer ni povsem pokrivno z narodom (ljudstvo nastopa kot razredna kategorija), v kasnejših letih pa se precej poveča raba izraza *Slovenci*.

V obeh obdobjih je kot tipična lastnost izražena majhnost:

Majhen narod smo in ni čuda, če se nam pogosto oglašča občutek manjvrednosti ter si podzavestno želimo, da bi postali močnejši ter pomembnejši ...» (Ali bo Ljubljana kdaj milijonsko mesto?, Slovenski narod, 2. 1. 1940.)

Po vojni se sicer izrazito poudarja prekinitev s podrejenostjo. Slovenski narodni značaj naj bi se prelevil iz hlapčevskega v ponosnega in samostojnega:

Iz naroda hlapcev smo postali narod borcev, narod junakov. (Prerojeni narod, Ljudska pravica, 15. 7. 1945.)

Vendar je občutek majhnosti in ogroženosti še vedno prisoten, zato so pogosto izražene zahteve, da mora biti slovenski narod bolj enoten (metafora organizma in fizične posode, ki se ne sme deliti oz. trgati, prvi spodnji primer), da se mora povezovati z drugimi jugoslovanskimi narodi (metafora, kjer so jugoslovanski narodi bratje oz. družina, drugi primer spodaj), da mora skrbeti za svojo kulturo, se varovati slabih tujih vplivov in se gospodarsko osamosvojiti (tretji citat):

Vsaka razkasanost in neenotnost bi bila zločin nad lastnim narodom. (Osvobodilna fronta in narodna oblast, Ljudska pravica, 15. 7. 1945.)

Zavedajte se in v svojih srcih čutite, da je bratstvo in enotnost naših narodov najbolj veličastna in najbolj pomembna pridobitev našega štiriletnega boja. (Govor ob 2. kongresu zveze mladine Slovenije (Kidrič), Ljudska pravica, 17. 5. 1945.)

Tudi osamosvojitev od tujine je naš cilj, ki nam narekuje tako hitro graditev hidrocentral in tovarn. Ko bo izpolnjen petletni plan, svojih rud ne bomo več pošiljali v tujino ... (Pot po Sloveniji ob koncu prvega leta Titove petletke, Slovenski poročevalec, 1. 1. 1948.)

Slovenski narod je tudi *mlad, zdrav in vitalen, kulturn*, pred vojno pa tudi *kmečki, organiziran, varčen in priden* – kar bolj poudarja katoliški diskurz. Prav slednja lastnost bi lahko bila kamen spotike po vojni: meja med pridnostjo in hlapčevstvom je lahko tanka. Pomembno je poudariti, da se slovenski narod vseskozi, posebej izrazito pa po vojni, dojema kot ozemeljska, etnična in kulturna celota po ideji *Zedinjene Slovenije*:

Vse navidezne pravice ... imajo le en namen: trgati in odtujevati Slovence na Koroškem njihovi skupni domovini, slabiti v njih zavest o enotnosti in nerazdeljivosti slovenskega naroda. (Važno opozorilo vsem koroškim mohorjanom, Ljudska pravica, 4. 1. 1948.)

Odnos do drugih, predvsem nasprotnikov,⁵ močno kaže značilnosti vsake identitete. Pozitivni drugi so v obeh raziskovanih obdobjih vezani na jugoslovanske narode,

⁵ Ker smo želeli poimenovanja nasprotnikov dobiti le z analizo korpusa, leme nismo mogli določiti vnaprej. Pri začetnem iskanju smo si zato pomagali s slovnično orientiranimi besedami, ki sodelujejo pri oblikovanju pomena skupaj s svojim besedilnim okoljem (Gantar 2007: 40): predlog *proti*, vezniki, ki vpeljujejo nasprotje, drugostne zaimke, osebne zaimke za 3. osebo, glagola *ne sme* in *nismo*, polnopomenska izraza, ki vključujeta nasprotje *nasprot** in *sovraž**; na podlagi rezultatov pa smo za iskalne leme določili polnopomenske izraze.

v vsakem obdobju posebej pa tudi na ideološke zaveznike; po vojni tako izstopajo partizansko gibanje v NOB, nova oblast, Tito, Sovjetska zveza in socializem. Pozitivno je pogosto poimenovano z *novo*, negativno s *staro*, *bivše*. Nasprotniki so poimenovani precej bolj posplošeno in abstraktno. Razen imperializma, ki je prisoten v obeh obdobjih, so nasprotniki slovenskega naroda ideološko označeni; po vojni jih lahko razdelimo na tri (med seboj prekrivna) področja: nasprotniki NOB, kjer so označeni predvsem kot izdajalci, nasprotniki nove oblasti (*špekulanti*, *stari*, *bivši elementi*), ter nasprotniki komunistične ideologije, kjer so označeni predvsem kot (kapitalistični) izkoriščevalci ljudstva. Pogosto so izraženi v okviru konceptualnih metafor (*narod je organizem*, *oni so gnojni tvor*; *narod je družina*, *oni so izrodki*; pripisuje se jim nižji družbeni položaj (*hlapci*) ali so označeni kot živali (*mrhovinarji* in *zveri*).

Ne, to niso več ljudje /.../. Vse, kar se je v tisočletjih nabralo v človeštvu slabega in podlega, vse, kar se je zavrglo in izpridilo, vse to je zdijvalo v njih, se v njih utelesilo. (*Kazen!*, *Ljudska pravica*, 23. 6. 1945.)

2.4 Narod in družbeno dejanje

Predstavitev družbenega dejanja se lahko v diskurzu realizira z različnimi jezikovnimi oblikami (tvornik, trpnik, pridevnik, nominalizacija, metaforika ...), zato ga je s korpusnim pristopom težko v celoti zajeti.⁶ Pojavlja se tudi vprašanje, kaj narod kot abstraktna entiteta sploh lahko naredi. Konkretna dejanja, ki jih opravlja narod, so lahko le t. i. materialna, a je pri vseh teh narod predstavljen metonimično (npr. oblast ali volilni upravičenci se prenesejo na celoten narod: »Slovenski narod se je enotno odločil za OF« (*Prerajeni narod*, *Ljudska pravica*, 15. 7. 1945)). Pri semiotičnih dejanjih je kolektiv antropomorfiziran, s čimer spodbuja občutek enosti in se mu pripisuje določena kvaliteta, prispeva pa tudi k večji čustveni navezanosti pri njegovih individualnih članih.

Po vojni med glagoli, ki zaznamujejo akcijo, izstopajo *delati*, *graditi* in *zmagati*, kar močno nakazuje družbeno-zgodovinsko realnost. Pri reakcijah se v obeh obdobjih pojavljajo glagoli, ki zaznamujejo kognitivne, receptivne in afektivne dejavnosti: *zavedati se*, *učiti se*, *videti*, po vojni sta pogosta tudi *doživeti* (vojno, prepород) in *čutiti*.

Pri predstavljanju naroda pridejo še posebej do izraza t. i. simbolna dejanja, saj že sam pojem narod predpostavlja abstraktno entiteto z mitsko preteklostjo in zamišljeno prihodnostjo. Simbolizacija lahko poteka na različnih nivojih: od metaforično predstavljenih dejanj v posameznih stavkih do alegorij, ki se raztezajo skozi celotno besedilo. Bolj kakor predstavitev določene akcije poudarijo njeno kvaliteto ali uporabijo njen simbolni potencial za legitimacijo. Po vojni je zagotovo najbolj izrazito simbolno dejanje sprememba značaja slovenskega naroda:

⁶ Pri naši analizi smo se zato lotili samo pregleda osebnih glagolskih oblik, ki so bile povezane z različnimi poimenovanji slovenskega naroda kot vršilca ali predmeta dogajanja oz. dejanja.

Naša umetna in narodna patriotična pesem v preteklosti je bila po veliki večini *otožna, nebodreča, tožeča nad težko in brezperspektivno usodo malega, zatiranega, ponižanega, nedržavnega naroda ...* Župančičevo delo v dobi izgradnje – to je že pesem in misel *državnega, osvobojenega, ponosnega naroda, ki si je s svojo krvjo izbojeval svobodo, izgradil svojo državnost, uresničil svojo suverenost, si ustvaril sloves v svetu in zbral sile za največjo nalogo – izgraditev socializma.* (*Slovenska knjiga v letu 1947, Slovenski poročevalec*, 4. 1. 1948.)

2.5 Narod in čas

Čas je za ljudi zelo abstrakten pojem, zato ga dojemamo z različnimi koncepti in subjektivno (Kržišnik 2004: 67). V naši raziskavi smo razlikovali koncept družbenega časa (objektivno merljiv in povezan z realnimi družbenimi dogodki) in koncept osebnega časa (tak, ki je v okviru konceptualne metafore – obstoj naroda poteka po scenariju človeškega življenja – vezan na osebni razvoj naroda). Pri slednjem je eden temeljnih elementov predstava o dolgotrajni, kontinuirani skupni in enotni zgodovini naroda, ki ima namen ustvarjati navidezno povezavo in kohezijo med njegovimi pripadniki (Wodak 2005: 84). Skupno poreklo se prikazuje s skupnimi miti (npr. mit o tisočletnem obstoju, ki je prikazan v prvem spodnjem citatu) in selektivnim zgodovinskim spominom, pri katerem se vključuje narodove junake in njegove »zlate« dobe, ki pa se v vsakem obdobju očitno izbirajo po ideološkem kopitu. »Zlata doba« je v naših besedilih za slovenski narod nastopila šele med drugo svetovno vojno z NOB (drugi citat).

Kajti močna je naša vera v rast mladega naroda, *nepremagljiva v več kot tisočletnem trpljenju.* (*Koroški Slovenec*, 11. 1. 1939.)

Leto 1941 in vsa leta vojne so slovenski narod postavila v novo preizkušnjo. Ta leta so bila ena največjih prelomnic v zgodovini človeštva ... Prvikrat v zgodovini je imel slovenski narod dovolj poguma ... (*Prerajeni narod, Ljudska pravica*, 15. 17. 1945.)

Poleg strategije trajanja in mistificiranja določenih zgodovinskih oseb in dogodkov je v diskurzu o narodnem obstoju izrazito poudarjen tudi pomen sedanjega časa, kar z namenom povzdigovanja lastne vrednosti in družbene mobilizacije pripadnikov verjetno predvsem želi poudarjati vsakokratna oblast. Še posebej pa je to izrazito po vojni, ko gre za očitno *diktaturo ničtega časa*,⁷ saj se skoraj vse dela novo:

Oborožuje se z znanjem, to je s tistim mogočnim orožjem, s katerim bo v *tem velikem času* mogel bojevati *zgodovinsko* bitko za socializem. (*Nova država – nova oblast – nov človek; Nekdaj borec za delavske pravice, danes borec za plan, Ljudska pravica*, 1. 1. 1948.)

⁷ »Način dojemanja preteklosti, ki izhaja iz načela diskontinuitete, je pogosto označen za *diktaturo ničtega časa*, s katerim nova oblast poskuša drastično spremeniti kolektivni spomin, ki je obstajal v času prejšnje oblasti« (Šabec 2006: 183).

2.6 Narod in prostor

Skupen, celovit in simbolen zgodovinski prostor je povezan z vsako narodno identiteto, zato ne preseneča, da je najpogostejši pridevnik ob izrazih, ki označujejo »slovenski prostor«, svojilni *naš*. Prostor je tudi *lep*, čeprav je *majhen* (»Majhna je naša slovenska domovina ...« (Po slavnih zmagah delo za obnovo, Slovenski poročevalec, 22. 7. 1945)) in pred vojno pogosto tudi *izpostavljen* (»... je pravi čudež, ko je mogel slovenski narod v tako eksponiranem prostoru ohraniti svojo samobitnost« (Lepo zborovanje Slomškove družbe, Slovenec, 3. 1. 1940)), je *celota* (»Naši so zdaj vsi štirje mejniki: na sinjem Jadranu mogočni Trst, ob zeleni Soči naša sončna Gorica, ob Vrbskem jezeru starinski Celovec in ob Dravi mučeniški Maribor« (Pozdravljamo Maribor!, Slovenski poročevalec, 15. 5. 1945)), ki nam nudi varnost in dobrine. Slovensko ozemlje, ki z antropomorfizacijo laže doseže čustveno navezanost, saj je kot domovina predmet ljubezni in ponosa, se v povojnem obdobju ne smatra v državnem okviru, temveč v okvirih programa *Zedinjena Slovenija* oz. po etnični meji, njegov simbolni pomen, celo *svetost*, pa je izrazito pogosto in ekspresivno poudarjen v prvih mesecih po vojni:

Vsaka kaplja krvi, ki je orosila *sveto slovensko zemljo* /.../, so napori izbojevali zmago nad sovražnikom na *teh naših zgodovinskih tleh*. (Štiri leta upanja, Slovenski poročevalec, 2. 5. 1945.)

Srce nam utriplje za Celovec in za našo starodavno Gosposvetsko polje, kjer kraljuje že iz davnih srednjeveških dni *naša znamenita narodna katedrala* ... (Naš Korotan, zdravo!, Slovenski poročevalec, 17. 5. 1945.)

Kasneje se v konceptu, da je domovina stavba, začne bolj poudarjati pomen obnavljanja in graditve novih objektov, predvsem industrijskih, s čimer se dokazuje ljubezen in ponos do domovine.

Kamor koli prideš, na vseh koncih in krajih Slovenije vidiš delo pridnih rok /.../. Delavno ljudstvo je ponosno na svojo domovino! (Pot po Sloveniji, Slovenski poročevalec, 1. 1. 1948.)

3 Zaključek

Različno predstavljanje slovenske narodne identitete pred vojno in po njej nam potrjuje, da je narodna identiteta diskurzivni konstrukt, ki se neprestano spreminja, saj je podvržena različnim zgodovinskim, družbenim in ideološkim okoliščinam. V zaključku se bomo ob povzetku raziskave navezali na nekatera teoretična izhodišča psiholoških (Musek 1997) in socioloških (Rizman 1991; Južnič 1993; Gellner 1991) raziskav o slovenski narodni identiteti.

Besedila takoj po vojni skušajo najbolj vplivati na emocionalni element identitete, saj z zelo ekspresivnimi izrazi krepijo patriotska čustva in nacionalni ponos. Kasneje se s spodbujanjem odgovornosti in dolžnosti do naroda (obnova, podpiranje nove

oblasti) bolj poudarja moralna komponenta. Slovenska narodna identiteta, ki naj bi izhajala iz vzhodnoevropske, etnične formacije naroda, se močno opira na jezikovne, kulturne in naravne prvine, po vojni pa se ji začne pripisovati tudi politična dimenzija s poudarjanjem politične in gospodarske osamosvojitve od večjih narodov (kljub »bratskemu« povezovanju z ostalimi jugoslovanskimi narodi in Sovjetsko zvezo), zmage v NOB ter politične aktivacije ljudstva kot razredne kategorije. Zelo očitno se v povojnem obdobju prekrivata razredna in nacionalna identiteta: slovensko (delavno) ljudstvo kot socialna kategorija postaja slovenski narod in s tem se preoblikuje njegov značaj. Prekinitev s preteklostjo se opazno izraža v konceptih organizma in gradnje: domovina in družba se morata očistiti bolnih delov in se kot stavbi zgraditi na novo. Vpliv razredne ideologije na predstavljanje slovenske narodne identitete je še posebej opazen pri poimenovanju nasprotnikov slovenstva, saj gre poleg nasprotnikov NOB skoraj izključno za ideološke (razredne) elemente.

V obeh obdobjih, predvsem pa po vojni, se z neprestanim poudarjanjem potrebe po enotnosti in nevarnosti negativnih tujih vplivov kaže (poleg ideoloških in političnih vrednot) tudi značilnost malih narodov, ki stremijo k bolj zaprtemu tipu družbe.

V zaključku želimo ovrednotiti tudi metodološki pristop in objektivnost rezultatov. Diskurz je celota. Z analizo smo to celoto namenoma razdelili in razvrstili na več različnih enot oz. elementov, tako da smo lahko posamezne značilnosti po našem mnenju najjasneje predstavili. Težko je določiti dovolj velik korpus na eni strani in na drugi zajeti dovolj elementov diskurza, ki bi jih analitično po enotni metodologiji lahko preverili; vedno zajamemo le del diskurza in vedno analiziramo le del njegovih elementov, večinoma semantičnih. Naravni jezik pa je skupaj s kontekstom zelo kompleksen in opravlja svojo funkcijo pri vsakem naslovniku drugače. Pri vsaki analizi diskurza zato nujno pride do poenostavljanja in posploševanja. Zaradi raznolikih jezikovnih realizacij je s korpusnim pristopom težko prikazati že družbena dejanja, za katera bi vendarle sklepali, da imajo semantično in slovnično dokaj jasen pomen in obliko; kako bi potem relevantno zajeli npr. patos, ki ima gotovo veliko vplivajnsko moč? Težko je zajeti ekspresivnost, ironijo, alegorijo, osebno perspektivo avtorja ... Poleg jezika pa moramo nujno upoštevati tudi historični kontekst, prenosnik, namene in vlogo posameznih piscev, bralne in ideološke predispozicije bralcev, prekrivnost identitet ... Nočemo, da bi pri kritični analizi diskurza bolj kot za kritičnost pri sami analizi šlo za kritiko določene družbene prakse s pomočjo diskurza. Verjamemo, da smo s kombinacijo kvantitativne in kvalitativne metode, z natančno semantično analizo in analizo konceptualne metafore kljub zavedanju vseh zgornjih omejitev dobili tipične diskurzivne elemente, ki po našem mnenju precej relevantno opišejo določeno družbeno prakso.

Viri

Ljudska pravica: glasilo KPS. Maj–sept. 1945, jan. 1946, jan. 1948, jan. 1950.

Slovenec: političen list za slovenski narod. Jan. 1938, jan. 1939, jan. 1940, jan. 1941.

Slovenski poročevalec: glasilo Osvobodilne fronte Slovenije. Maj–sept. 1945, jan. 1946, jan. 1948, jan. 1950.

Literatura

Carver, Terrell, in Pikalo, Jernej (ur.), 2008: *Political Language and Metaphor*. London in New York: Routledge.

Charteris-Black, Jonathan, 2005: *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Palgrave Macmillan.

Dijk, Teun A. van, 1995: Discourse semantics and ideology. *Discourse and Society* 6/2. 243–259.

Gantar, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini, korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Gellner, Ernest, 1991: Nacionalizem: *Študije o etnonacionalizmu*. Rizman, Rudi (ur.). Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije. 221–238.

Gorjanc, Vojko, 2005: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Izolit.

Južnič, Stane, 1993: *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kržišnik, Erika, 2004: Pojmovanje metafore v kognitivnem jezikoslovju. ČAS JE DENAR – tako rečemo = tako mislimo. *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih*. Jesenšek, Marko (ur.). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 56–74.

Lakoff, George, 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: Chicago University Press.

Lakoff, George, 1998: Sodobna teorija metafore. *Kaj je metafora?* Kante, Božidar (ur.). Ljubljana: Krtina. 271–325.

Musek, Janek, 1997: Psihološke prvine narodne identitete in analiza slovenske samopodobe. *Slovenska narodna identiteta skozi čas*. Nečak, Dušan (ur.). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 174–203.

Rizman, Rudi, 1991: Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije. 15–38.

Sinclair, John, 2005: Prazno besedišče. *Študije o korpusnem jezikoslovju*. Gorjanc, Vojko, in Krek, Simon (ur.). Ljubljana: Krtina. 81–103.

Smith, Anthony D., 1991a: Genealogija narodov. *Študije o etnonacionalizmu*. Rizman, Rudi (ur.). Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije. 51–78.

Smith, Anthony D., 1991b: *National Identity*. London: Penguin books.

Stabej, Marko, 1998: Oblikovanje knjižnega jezika v 19. stoletju med narodno enotnostjo in socialno razločevalnostjo. *34. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Kržišnik, Erika (ur.). Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 19–33.

Šabec, Ksenija, 2006: *Homo europeus: nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Van Leeuwen, Theo, 2008: *Discourse and practice: new tools for critical discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Vezovnik, Andreja, 2009: *Diskurz*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Wodak, Ruth, 1989: *Power, language and ideology, studies in political discourse*. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing company.

Wodak, Ruth, idr., 2005: *The discursive construction of national identity*. Edinburgh: Edinburgh University press (Critical discourse analysis series).